

דניאל מישורי

עמותת "ישראל בשביל אופניים";
ביה"ס ללימודי הסביבה ע"ש פורטר,
אוניברסיטת תל-אביב; הפקולטה
לניהול – ביה"ס למוסמכים במנהל
עסקים ע"ש ליאון רקנאטי,
אוניברסיטת תל-אביב; החוג ללימודי
תואר שני בחינוך סביבתי, סמינר
הקיבוצים

דניאל רובינסון

עמותת "ישראל בשביל אופניים";
הוצאת Lonely Planet

ציטוט מומלץ

מישורי ד ורובינסון ד. 2011. יום
הכיפורים הישראלי: הזדמנות
לחשבון נפש על סביבה ומרחב
ציבורי. *אקולוגיה וסביבה* 2(4):
315-314.

"צום תחבורתי" – נתיבי איילון במהלך יום כיפור | צילום: מאיר יעקב

יום הכיפורים הישראלי: הזדמנות לחשבון נפש על סביבה ומרחב ציבורי

נקודת מבט

גיליון חורף 2011 / כרך 2(4)

6 בנובמבר, 2011

יום כיפור בערי ישראל הוא דבר מדהים. עם רדת החשכה, כלי הרכב פוסקים מלנסוע והמוני בני אדם יוצאים אל הרחובות, אל המרחב הציבורי. ברגל ועל אופניים, הם ממלאים את צירי התנועה הראשיים. השינוי הסביבתי הוא טוטלי: את מקומם של המכוניות, האוטובוסים והמשאיות תופסים נשים, גברים וילדים. רעש המנועים חדל, שקט כמעט מוחלט יורד על העיר, האוויר הופך צלול ונקי.

לפני שנים, כפעילים למען תחבורת אופניים והסביבה העירונית, התחלנו לראות ביום כיפור מעין אוטופיה סביבתית, מימוש ליום אחד של עירוניות אחרת, "יום ללא מכוניות", שבו המרחב הציבורי כולו עובר לידי הולכי הרגל ורוכבי האופניים. קראנו לזה "כיפורוטופיה"^[4]. בהמשך הבנו שיום כיפור הוא הרבה יותר מזה: הוא הזדמנות לערוך חשבון נפש סביבתי, שעת כושר לבחון את המרחב הציבורי מזוויות חדשות, וביטוי ליהדות ישראלית אותנטית ויצירתית^[3].

אין כל חוק האוסר על השימוש במכוניות ביום כיפור. בהצטלבות נדירה של מסורת עתיקה וקונצנזוס נעדר כפייה, מוצא הרוב (אולי צריך לומר "הרחוב") החילוני דרכים משלו "לקדש" את יום כיפור: בהימנעות מרכב מחד גיסא, וביציאה אל הרחוב מאידך גיסא. ב"פלישה" לרחובות משתתפים כולם: מבוגרים וילדים, נשים וגברים, מסורתיים ואורתודוקסים, רפורמים וחילונים, לא-צמים וצמים. הורים מניחים בצד את הפחד המצמית שמכונית תפגע בילדיהם, ואלה ממצים עד תום כל דקה של עצמאות וחירות. במשך יממה אחת העיר באמת שייכת לתושביה, שבשאר ימות השנה מסתפקים בשהייה על תנאי בשוליו של המרחב הציבורי, הנשלט בכוחנות על-ידי התחבורה המנועית. תושבי ישראל היהודים יוצרים ליום אחד חלופה לשגרה העירונית הסואנת והמנכרת.

מפגש החברתי והאזרחי חשוב לא פחות. ההשתתפות במפגשי רחוב אקראיים-המוניים^[1] ביום כיפור מהווה סדר חליפי ספונטני, האפשרי רק כשהמרחב הציבורי באמת עומד לרשות הציבור, רק כשהתנאים הסביבתיים משתנים, עם סילוק כלי הרכב מהמרחב העירוני. מאחורי ההתכנסויות ההמוניות ביום כיפור אין מארגן, אין אמרגן ואין נותני חסות. בכך הן דומות למתרחש במאהלי המחאה החברתית שהופיעו בקיץ האחרון וצפויים להשפיע על השיח הציבורי בשנים הקרובות.

המכונת הפרטית מבודדת איש מרעהו. חיץ פיזי ופסיכולוגי חוצץ בין מי שיושב מאחורי ההגה לבין שאר העולם. עיר שבה התושבים מבלים זמן רב כל יום כנהגים (על פי רוב בודדים ברכביהם) היא עיר שבה מושל הניכור. יום כיפור מוציא את תושבי ישראל ממכונותיהם ומחבר אותם לעירם, לשכונתם ולשכניהם, באופן הממחיש כי תכנון עירוני ותחבורתי המושתת על ערכי סביבה, קיימות וקהילה, מסוגל להביא לשינוי משמעותי ביחסים בין האדם העירוני לחברו.

כתוצאה מהשבת כלי הרכב, טווח הניידות ביום כיפור מוגבל למרחק הליכה או רכיבה על אופניים. המקום שבו אתה נמצא בערב יום כיפור הוא המקום שבו תישאר עד צאת החג. ניתן להגדיר מצב זה כ"צום תחבורתי". הגבלת ניידות זו, החריגה כל כך בחיים המודרניים, יוצרת מצב שבו הפרט מוצא את עצמו שייך (או משויך) למרחב מסוים. בכך מתווסף ממד של "מקומיות", קשר עם הסביבה הקרובה, שאינו מובן מאליו בעידן של תחבורה מהירה שמעמידה אותנו בפני הפיתוי המתמיד "לקפוץ" למקום אחר.

יום כיפור מהווה הזדמנות להעביר "זמן איכות" עם העיר עצמה. ביום כיפור אין צורך לנסוע מחוץ לעיר כדי ליהנות מקצת שקט ושלווה. לתושבים ניתנת הזדמנות ייחודית לבחון את הנוף העירוני מתוך רוגע ופנימי. כשאתה יכול לשמוע את ציוצי הציפורים ואת נשימותיך שלך, מתגלית עיר אנושית וידידותית יותר.

ביום כיפור הישראלי פוסקים לחלוטין הסחר והמסחר, והדחף לקנות ולמכור מושבת. יום כיפור הוא "צום צרכני" מוחלט – תרבות הצריכה פוסקת מלהכתיב את סדר היום. להבדיל מימים כתיקונם, הבילוי בחוצות אינו מבוסס על רכישה, ואינטרסים כלכליים אינם קובעים בו את הטון ואת הכללים. ביום כיפור מתנהגות הבריות כתושבים ולא כצרכנים. בכך, יום כיפור הוא מעין "יום ללא קניות", אירוע המתקיים במדינות רבות (וגם בישראל) כמחאה כנגד בולמוס הצרכנות.

מועד היהודי שמקושר כיום עם ערכי טבע וסביבה הוא ט"ו בשבט^[5]. מועד זה משקף תפיסה מיושנת של סביבתנות, הנתפסת כרגישות לדברים שקורים בטבע, באזורי הבר או בשטחי חקלאות, כלומר – מחוץ לעיר, הרחק מחוויותיהם היום-יומיות של רוב בני האדם. בעשורים האחרונים מתפתחת חשיבה סביבתית ששמה דגש דווקא על המקומות שבני האדם חיים בהם – כולל המרחב העירוני, שנתפס בעבר כאנטיטזה לטבע. יום כיפור הישראלי, שמצוין במרחב הציבורי העירוני, הוא זירה מתאימה יותר מאשר 'חג האילנות', להתמודדות עם ערכי סביבה וקיימות עירונית.

:"תיקון ליל ט"ו בשבט" של התנועה ליהדות מתקדמת מופיע "יודי אקולוגי"^[2], שנכתב בהשראת האקרוסטיכון "אשמנו" ("יודי קטן") המזכיר דווקא מהימים הנוראים. טקסט מעורר השראה זה פותח במילים:

*"אפפנו – את עולמך בערפל, עשן ופיח; בזבזנו – אוצרות טבע שקיבלנו בפיקדון;
גזלנו – נופם של מרחבי רקיע בבנייה מכוערת; דלדלנו – את אוכלוסיית חיות הבר
ברשלנותנו; הפרנו – את ברית האיזון בין האדם לטבע..."*

לדעתנו, מקומה הראוי של תפילה מסוג זה אינו בט"ו בשבט – שהוא מעין "גטו" סביבתי בלוח השנה העברי – אלא במקומה הטבעי, בימים הנוראים ובייחוד ביום כיפורים (כבר ב-1978 ראתה לנכון התנועה הרפורמית האמריקאית לכלול בתפילות יום כיפור בקשה למחילה "על חטא שחטאנו לפניך בהרעלת האוויר ובזיהום היבשה והים"^[6]). כל אכסניה אחרת תציג חטאים סביבתיים כפחותים בחשיבותם מחטאים "מסורתיים", ואולי אף תשלול את מעמדם כחטאים של ממש.

כידוע, תשובה ביום כיפור מכפרת על חטאים ש"בין אדם למקום" (אלוהים), בעוד שבמקרה של חטאים ש"בין אדם לחברו", על החוטא לבקש סליחה ומחילה מאלה שפגע בהם. באשר לחטאים ש"בין אדם למקום" (הסביבה), דומה שאלה שייכים לשתי הקטגוריות, שהרי חטא כנגד הסביבה פוגע גם בזולת וגם בבריא, ולכן גם בבורא. מעבר לכך, טיבם וחומרתם של חטאים סביבתיים באים לידי ביטוי בכך שאין כל אפשרות לבקש סליחה מכל מי שפגענו בהם – למשל, מכל הילדים שנאלצים לנשום אוויר אגוזים מזוהם. כמו כן, השפעות חטאי הסביבה הן רב-שנתיות ואף רב-דוריות, ורבות מהן פוקדות עוון אבות ואמהות על בנות ובנים. איך אפשר לבקש סליחה ומחילה מהדורות הבאים, מניני נינינו? זאת ועוד, סוגיות סביבתיות רבות דורשות חשבון נפש לא רק מכל פרט אלא מהציבור כולו – חשבון נפש ובעקבותיו, כמובן, תשובה ותיקון. יום כיפור, שרבות מתפילותיו נאמרות בגוף ראשון רבים – יום שבו "מתירין להתפלל עם העבריינים" ומן הסתם גם עם המזהמים – הוא מועד מסורתי לחשבון נפש קהילתי מעין זה.

מאז ומתמיד הייתה היהדות מערכת יצרנית ודינמית, שידעה להתמודד עם מגוון הסוגיות הרוחניות והערכיות שעלו לסדר היום לאורך הדורות. בעשורים האחרונים נמנה הצורך לעצב מחדש את מערכת היחסים בין האדם לסביבה, עם האתגרים החשובים ביותר שעומדים בפני האנושות. עד כה טרם התגבשה בארץ תגובה יהודית הולמת לבעיות הסביבה המקומיות ולאיתגר האקולוגי העולמי. הישראליות הציבורית של יום כיפור היא מודל רב-השראה להתמודדות עם סוגיות אלה, שהרי היא מבטאת ערכי קהילה (שתרבות האוהלים של קיץ 2011 ממחישה כה יפה), מדגימה חזון של מרחב ציבורי שבאמת שייך לציבור, ומשמשת דוגמה חיה לעירוניות סביבתית, נעימה ויפה יותר.

מסורות יום כיפור ישראליות אותנטיות שהתגבשו בארץ בדורות האחרונים מדגימות חזון של מרחב ציבורי אנושי ושל עירוניות בת-קיימא. עלינו להפנים ולחבק מסורות אלה כחלק מודע ובלתי נפרד מיום כיפור הישראלי, שטומן בחובו פוטנציאל להתחדשות, הן יהודית הן סביבתית. ראוי ונחוץ שיום כיפור ישמש אכסניה מרכזית לערכים סביבתיים ומסגרת לבחינת היחסים ש"בין אדם למקום" במלוא המובן של מושג זה.

מקורות

1. דשן ש. 1998. יום כיפור, בין בריחה לחיפוש תוכן חילוני. *פנים* 7: 45-54.
2. וימן-קלמן ל ורותם מ. 1997. *ידידי אקולוגי לט"ו בשבט*. מתוך: הרב מאיר אזרי (עורך). סדר ט"ו בשבט. תל-אביב: בית דניאל, המרכז ליהדות מתקדמת בתל-אביב. נצפה ב-11 באוגוסט 2011.
3. מישורי ד ורובינסון ד. 2005. *בין אדם למקום: יום הכיפורים העירוני-ישראלי כחוויה סביבתית וכמסגרת לערכי קיימות אורבנית*. לשם שינוי (עלון מרכז השל) 27. נצפה ב-11 באוגוסט 2011.
4. רובינסון ד ומישורי ד. 2004. *כיפורוטופיה: סביבה אורבנית ללא מכוניות, חברה* 11: 14-16. נצפה ב-11 באוגוסט 2011.
5. Schwartz R. *Judaism and the environment: Some thoughts for Tu B'Shvat*. Viewed 11 Aug 2011.
6. Stern C (Ed). 1978. *The gates of repentance – Shaarei teshuva: The New Union prayerbook for the Days of Awe*. New York: Central Conference of American Rabbis.